

*ЧАГРАК Наталія Ігорівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов і країнознавства,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*

«ЧАС ДРУГОГО ЗРОСТАННЯ»: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ДЕМОГРАФІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Несприятливі тенденції в демографічних процесах, зокрема стрімке старіння населення, створюють суспільству багато викликів політичного, економічного та соціального характеру. Одне з основних завдань суспільства – забезпечення соціальної адаптації та реадaptaції людей похилого віку, збереження людського потенціалу. Людина, яка знаходиться поза суспільним і культурним життям, втрачає мотиваційну сферу, а відтак і якість життя. Теоретичні і практичні дослідження доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. Успішнішою формою освіти старших є університети третього віку, головною метою яких є збереження активної життєвої позиції людей похилого віку. У цьому контексті вивчення досвіду провідних країн світу щодо розвитку освіти людей похилого віку викликає значний інтерес і може стати важливим джерелом всебічного осмислення і творчого використання його позитивних ідей для формування концепції освіти людей третього віку в Україні.

Ключові слова: люди похилого віку, третій вік, університети третього віку, геррагогіка, освітня геронтологія, старіння населення, соціальна адаптація, демографічна криза.

Постановка проблеми та її актуальність

Розвиток геррагогіки у багатьох країнах світу є не тільки викликом часу, але, насамперед, – результатом зростаючого впливу демографічних і соціальних факторів на реальну картину світу. В Україні особлива значущість освіти людей похилого віку зумовлена переходом від концепції «освіти на все життя» до концепції «освіти впродовж життя», що є характерною особливістю системи освіти в інформаційному суспільстві, для якого стає необхідністю забезпечити цій зростаючій віковій групі адаптацію до швидких економічних та соціальних змін, сприяти подоланню проблем самотності, «зайвості» та соціальної ізоляції.

Оскільки освіта сьогодні розглядається як один із найважливіших інструментів поступу суспільства, розвитку його інтелектуального потенціалу, то залучення людей похилого віку до освітньої діяльності повинно стати одним із стратегічних напрямів державної політики.

У цьому контексті вивчення досвіду провідних країн світу щодо розвитку освіти людей похилого віку викликає значний інтерес і може стати важливим джерелом всебічного осмислення і творчого використання його позитивних ідей, що забезпечується:

- по-перше, статусом розвинених країн, у яких освіта і соціальне забезпечення є одними з пріоритетів державної політики;
- по-друге, наявністю вагомих педагогічних досягнень та добре розвинених інституцій освіти людей похилого віку із сформованими суспільними традиціями;
- по-третє, високоякісними показниками у сфері освіти згаданої вікової групи та світовим визнанням ідей провідних вчених (Дж. Коен (J. Cohen), Д. Гарвін (D. Garwin), Ф. Гленденнінг (F. Glendenning), Д. Джеймс (D. James), М. Фармоза (M. Farmosa), М. Ноулз (M. Noels), Дж. Роу (J. Row), В. Садлер (W. Sadler), Р. Свінделл (R. Swindell), Дж. Томпсон (J. Thompson) та ін.), дієвість яких доведена у практичній реалізації освіти людей похилого віку в багатьох країнах світу.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі

Аналіз наукової літератури засвідчив, що упродовж останнього десятиріччя українськими вченими активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти в Україні та у найбільш розвинених країнах світу – США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Франції – досліджувалися загальні проблеми навчання і виховання, різні аспекти освітньої політики та реформування, тенденції розвитку освіти й освітньо-виховних систем. У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять праці зарубіжних та українських науковців з проблем:

- освіти впродовж життя: Є. Брадї (E. Brady) [16], Д. Гарвін (D. Garvin) [8], Д. Джеймс (D. James) [14], А. Зих (A. Zych) [6], Р. Лемб (R. Lamb) [16], Р. Тровбрїдж (R. Trowbridge) [25], М. Шїнагель (M. Shinagel) [22] та ін.;
- освіти дорослих: Р. Волд (R. Wald) [27], Б. Грумбрїдж (B. Groombridge) [11], П. Ласлет (P. Lasslett) [17], Дж. Трес (J. Treas) [26], М. Фрїдман (M. Freedman) [27], А. Гончарук [1], Н. Дем'яненко [2], О. Сандецька [5] та ін.;
- впливу демографїчних факторів на розвиток концепції освіти упродовж життя: Р. Бїнсток (R. Binstok) [12], Л. Джордж (L. George) [12], В. Олбрайт (V. Albright) [24], В. Хедж (W. Hedge) [24], М. Шїнагель (M. Shinagel) [22], С. Пирожков [3].

Освітня геронтологія як напрям науково-педагогічного дослідження набула розвитку у працях зарубіжних вчених, зокрема:

- концептуальні засади освіти людей похилого/третього віку обґрунтовано у роботах С. Басса (S. Bass) [28], Р. Вейса (R. Weiss) [28], А. Вільямсона (F. Williamson) [24], Ф. Гленденнінга (F. Glendenning) [24], К. Джеймса (C. James) [14], А. Зиха (A. Zych) [6], П. Ласлетта (P. Laslett) [17], А. Лем'ю (A. Lemieux) [24], Г. Мак-Класки (H. McClusky) [24], Г. Руссела (H. Russel) [20], В. Садлера (W. Sadler) [21], Р. Свінделла (R. Swindell) [23] та ін.;
- моделі геронтологічної освіти та особливості навчання людей похилого віку проаналізовано у працях Д. Гарвіна (D. Garvin) [8], К. Гїллерда (C. Gilleard) [9], С. Керки (S. Kerka) [15], Р. Мак-Нейла (R. MacNeil) [18], М. Тер (M. Teague) [18], Дж. Форда (J. Ford) [13], П. Хїгса (P. Higgs) [9], П. Ходкінсона (P. Hodkinson) [13] та ін.;
- проблемам організації та функціонування університетів третього віку та інститутів для навчання пенсіонерів присвячено наукові роботи Дж. Ковдела (J. Cowdel) [24], Р. Свінделла (R. Swindell) [23], Дж. Томпсон (J. Thompson) [23], Т. Тоунсенда (T. Townsend) [12], М. Фармози (M. Famosa) [24] та ін.

Аналіз практики освіти людей похилого віку в Україні свідчить, що формування цієї галузі здійснюється занадто повільними темпами; не створено сучасної законодавчої бази, не використовуються можливості соціального партнерства, не усвідомлюється потенціал навчання людей цієї вікової категорії для соціально-економічного розвитку та збереження культурної самобутності країни. Тому необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн з подальшим аналізом, адаптацією та використанням для створення концепції освіти людей похилого віку в Україні.

Мета статті – розкрити сутність і значення освіти людей похилого віку в умовах демографїчних та соціальних викликів шляхом аналізу ідей провідних вчених у галузі освітньої геронтології.

Виклад основного матеріалу

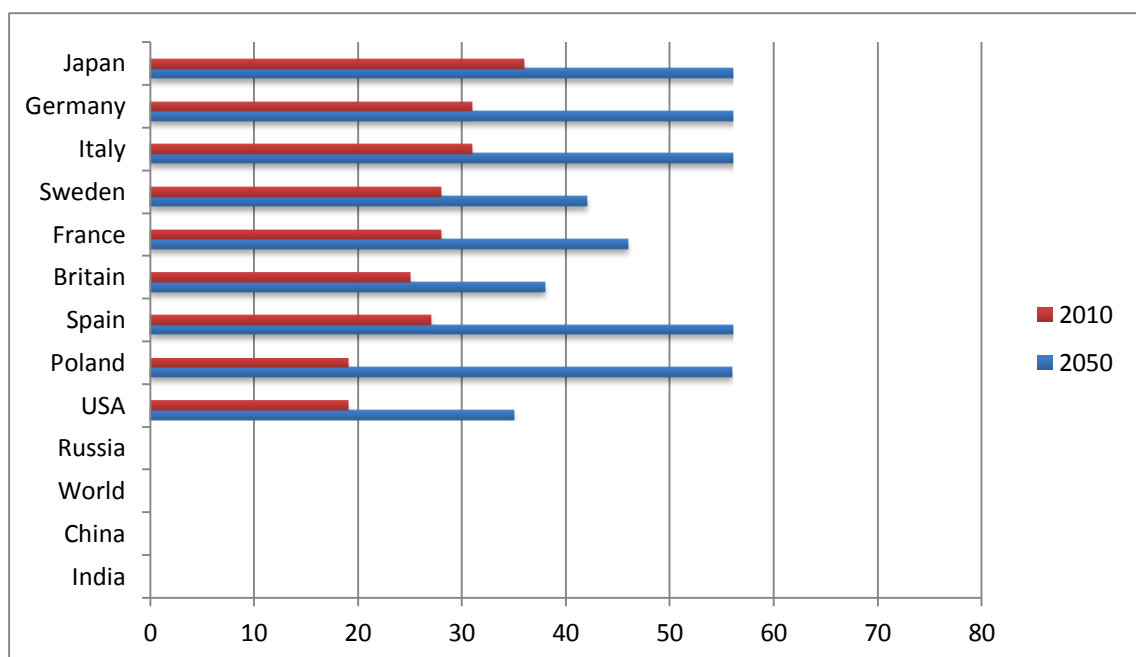
Теоретичне обґрунтування змісту і завдань освіти людей похилого віку розпочалося у середині 70-х рр. ХХ ст. Це був перший етап розвитку освітньої геронтології, який визначив її головну мету: навчити людину самостійно давати собі раду у важкий життєвий період, бути активним членом суспільства і продовжувати впливати на власне життя (Н. McClusky) [24]. Інші інтерпретації освіти старших роблять наголос на збереженні незалежності людини у похилому віці: навчання для саморозвитку, самоорганізації та отримання нового досвіду

(B. Groombridge) [11]; К. Філіпсон (C. Phillipson) розглядає навчання як діяльність, що дає можливість контролювати власне життя, а також, певним чином, як процес емансипації, оскільки навчаючись, старша людина буде більшою мірою здатна самостійно справлятися з власними проблемами, обходитися без сторонньої допомоги і не залежати від бажань інших [24].

Згодом прагнення незалежності стало основною мотивацією освіти у людей похилого віку. З одного боку, ця тенденція виникла на основі теоретичної геронтології, яка пропагувала активність старшої людини, а з іншого – це був результат зниження соціальних видатків у багатьох країнах світу. За сучасних умов незалежність людини у пізньому віці в основному пов'язують з необхідністю постійного розвитку особистості.

Однак одним із головних чинників розвитку освітньої геронтології та освітніх програм для людей похилого віку стали демографічні зміни у суспільстві другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а саме стрімкий процес старіння населення. Сучасні демографічні процеси у світі характеризуються кількома ключовими тенденціями: збільшення тривалості життя (в розвинених країнах), зниження народжуваності, міграція населення, старіння населення [3, с. 61]. Згідно даних ООН, за останні 30 років середня тривалість життя у світі зросла і сьогодні становить 68 років. Найдовше люди живуть у Скандинавських країнах та Австралії (понад 80 років), Західноєвропейських країнах, Японії та Канаді (понад 78 років); у Східноєвропейських країнах середня тривалість життя – 74 роки, зокрема в Україні – 69 [10]. Соціальний, економічний та культурний розвиток протягом ХХ ст. сприяв підвищенню стандартів та якості життя, покращення медичного обслуговування, а це, відповідно, відобразилося і на тривалості життя людей. Американський учений В. Садлер (W. Sadler) назвав цей факт «найбільш дивовижним у новітній історії» [21].

Водночас інші демографічні процеси, такі як зниження рівня народжуваності, міграція молоді, зокрема й у країнах Східної Європи, також мають вагомий вплив на старіння населення у світі. За експертними оцінками протягом наступних 35 років співвідношення між кількістю осіб працездатного віку і тих, кому за 65 різко збільшиться («The Economist») [19]. Прогнозується, що найбільше зростання цього показника спостерігатиметься у Японії (рис. 1) – 35,1% у 2010 р. і очікуваний 73,8% до 2050 р.; у Китаї ця пропорція зросте з 11,6% до 38,8%. Також передбачається, що у країнах Європейського Союзу до 2050 р. кількість людей похилого віку становитиме 148, 8 млн. порівняно з 84,6 млн. у 2010 р., а частка людей у світі віком 65+ від людей працездатного віку складе 25,4% [19].

*Рис. 1. Коефіцієнт кількості людей віком 65+ від людей працездатного віку 15-64, прогноз
(Джерело: Old-age dependency ratios // www.economist.com)*

Сучасний демографічний стан в Україні дослідники оцінюють як кризовий. Він зумовлений демографічними, економічними і соціальними факторами:

- зниження рівня народжуваності;
- стрімке скорочення кількості шлюбів і збільшення кількості розлучень;
- зменшення середньої тривалості життя;
- різке зростання смертності, передовсім серед людей працездатного віку;
- збереження відносно високої смертності серед немовлят; велика кількість абортів;
- зниження якості життя; низькі стандарти медичного обслуговування;
- втрати людських ресурсів, пов'язані з еміграцією населення [3].

Такі несприятливі тенденції в демографічних процесах призводять до стрімкого старіння населення і зменшення його репродуктивного потенціалу. За прогнозами експертів, протягом найближчого десятиріччя співвідношення між кількістю осіб працездатного віку і тих, кому за 60, зміниться з 3:1 до 2:1. Також передбачається, що чисельність населення України постійно зменшуватиметься і до 2050 р. становитиме близько 35 млн. осіб. У віковій структурі люди похилого віку 65+ складатимуть чверть усього населення, а їх навантаження на працездатне населення 15-64 р. зросте удвічі порівняно з 2010 р. [3, с. 60].

Отже не викликає сумніву, що старіння населення створює багато викликів суспільству, і зрозуміло, що ці виклики зростатимуть із збільшенням частки людей похилого віку. Однак, у цьому сенсі вчені стверджують, що старіння населення є, безперечно, кращим процесом, аніж зменшення його абсолютного розміру відносно потенційного зниження добробуту індивідів. Збереження негативних демографічних тенденцій в Україні потребує всебічного обґрунтування і послідовного втілення ефективної соціальної політики, головною метою якої повинно бути досягнення «балансу населення» (В. Лутц) – поєднання демографічних чинників стосовно людського капіталу [3, с. 62]. Сучасна модель соціальної політики повинна зосереджуватися на реалізації збалансованого розвитку населення згідно віку та статі, а також із розвитком його здібностей та умінь. Тобто для забезпечення найкращої якості життя усіх громадян необхідно брати до уваги усі людські ресурси. Отже важливо, щоб люди похилого віку стали активною частиною людського капіталу, а це можливо тільки за умов забезпечення соціальної адаптації та реадaptaції старших.

Згідно класифікації ВОЗ до похилого віку належать люди 60-74 років, старими називають осіб 75-89 років, а довгожителами – тих, кому за 90. Однак демографічні процеси, які відбуваються у світі впродовж останніх десятиріч, зумовили й трансформацію підходів до визначення вікової періодизації. Наприклад, американський вчений В. Садлер (W. Sadler) вважає, що якщо дотримуватися декрементивної моделі старіння (тобто постійного спаду усіх функцій – фізичних, психічних, соціальних і т. ін. – авт.), то так звані «додаткові» роки можуть характеризуватися занепадом, дегенерацією, безсиллям, хворобами та залежністю від інших осіб, що дотепер вважалося звичними явищами старості. Але люди, які позитивно змінюють своє життя після п'ятдесяти років, змушують вчених переосмислити підходи до другої половини людського життя і власне до процесу старіння [21].

Сьогодні в освітній геронтології використовують чотирьохвікову структуру вікової періодизації:

- Перший вік – час зростання – підготовка, становлення.
- Другий вік – час самореалізації – досягнення.
- Третій вік – час зміни курсу – реалізація.
- Четвертий вік – час інтеграції – завершення [21, с. 3].

Останні дослідження доводять, що третій вік (50 – 75 років) надає нові можливості реалізації особистості, що є надважливим як для самої людини, так і для суспільства. Це стимулює розвиток програм безперервної освіти. К. Гіллард (C. Gillear) та П. Хігс (P. Higgs)

стверджують, що третій вік – це унікальний феномен, який потрібно розглядати через комплекс взаємозв'язків між змінною сутністю соціального класу, живим досвідом покоління піку народжуваності і змінною сутністю суспільства та соціальних відносин [9].

Робоче визначення третього віку запропоновано у праці Р. Вейса (R. Weiss) та С. Басса (S. Bass): «Фаза життя, у якій робота і виховання дітей не займає основного часу, період до появи хворобливості, яка обмежує активність, та смерті, що підведе усі підсумки, називають третім віком. Кожен, хто перебуває у цьому життєвому періоді, пройшов перший вік – підготовку до діяльності у зрілості, другий вік – власне зрілість, коли життя присвячене діяльності зрілого віку, і досягнув третього віку, в якому людина може жити в своє задоволення, допоки не перейде у четвертий вік – період спаду і завершення життєвої активності» [28, с. 3].

А. Фрідман (A. Freedman) називає цей період життя «доланням нових вершин», другим зростанням, процесом відновлення, що трансформує старіння у третій вік – час пошуку істини, еру продовження самореалізації. [7].

Багато провідних дослідників вважають, що процес старіння людини визначається не так генетичним складом, як способом життя, який включає можливості подальшого розвитку, «другого зростання», що тісно пов'язане з безперервною освітою, освітою упродовж життя. П. Ласлетт (P. Laslett) стверджує, що третій вік – це не період часу, а тип якості життя [17]. Згідно Д. Гарвіна (D. Garvin), люди, життя яких ілюструє розвиток, – це наполегливі учні, а їхнє навчання – не просто стимулювання розумової діяльності з отриманням нової інформації, а застосування знань для позитивного способу життя [8]. Обґрунтовуючи взаємозв'язок благополучного життя і навчальної активності протягом періоду третього віку, Р. Мак-Нейл (R. MacNeil) наголошує, що «... здорові, активні люди, які продовжують свою розумову діяльність у старості, ілюструють сталість і навіть підвищення різних вимірів когнітивного функціонування» [18, с. 115]. Б. Грумбрідж (B. Groombridge) довів, що роль освіти у зменшенні соціальної залежності людей похилого віку, яке через певні демографічні чинники стрімко зростає, значно посилюється. Особи, які мають ширший вибір освітньої діяльності у пізньому віці, виявляють вищу здатність підтримання своєї незалежності, ніж ті, чий можливості такого вибору обмежені [11].

Вказуючи на тісний зв'язок освітньої активності людей третього віку та їхньої здатності до самостійного життя, зниження фізичної, психічної і соціальної залежності від інших, Б. Грумбрідж (B. Groombridge) визначив п'ять основних причин, які розкривають необхідність освіти людей похилого віку, наголошуючи при цьому, що їх повинні усвідомлювати і політики, і суспільство, і власне старші:

- освіта людей похилого (третього) віку сприяє підтриманню їхньої незалежності та впевненості у собі і таким чином знижує зростаючі виклики, що покладаються на суспільні і приватні ресурси;
- освіта – це основний фактор, що дає змогу людям третього віку легше справлятися з чисельними практичними і психологічними проблемами у складному, змінному і роздробленому світі;
- освіта для людей третього віку (як суб'єктів так і об'єктів освітньої діяльності) посилює їхній дійсний та потенційний внесок у розвиток суспільства;
- самооцінка і самовираження людей третього віку, їхня здатність ділитися досвідом з молодшими поколіннями сприяє налагодженню балансу і взаєморозуміння між ними, що є необхідним у сучасному світі конфліктів;
- освіта – вирішальний чинник для багатьох людей похилого віку, які виступають за можливість навчання і самовираження [11, с. 322].

Отже, важливість освіти людей третього віку полягає не тільки у здобутті нових знань, а в можливостях комунікації, розвитку і самовираженні, а також у зниженні психологічної та соціальної залежності від інших, натомість – у покращенні контактів з молодшими поколіннями.

Специфіка освіти людей третього віку полягає у тому, що її контингентом є особи дієздатного віку, які поєднують навчальну діяльність з участю в різних галузях практичного життя, тому для освіти людей цієї групи необхідно застосовувати інші педагогічні принципи, форми й методи навчання, ніж ті, що використовуються для молоді. Обґрунтовуючи процес навчання старших як баланс їх потреб безпеки і стимулювання, Д. Джеймс (D. James) виокремив два основні види процесу навчання у пізньому віці:

- екстенсивне або дослідницьке навчання (розширення), коли людина набуває нові навички, розвиває інтереси та розширює горизонти власного світосприйняття;
- консолідаційне навчання (зміцнення), коли людина удосконалює свій досвід і погляди, посилює власну позицію в суспільстві, особливо після якихось важливих змін чи викликів у житті [14].

Цей вид навчання пов'язаний з прогнозованістю, стабільністю, впевненістю та безпекою особистості, тоді як екстенсивне навчання задовольняє її інтереси, захоплення та стимулювання. На думку Д. Джеймса [14], баланс між потребами безпеки і стимулювання змінюється відповідно зі зміною умов. Людина, вийшовши на пенсію, повинна пристосуватися до нових обставин і тільки за умови власної відносної безпеки вона буде приймати ризики, долучаючись до ситуацій, створених новими викликами.

Теоретичні і практичні дослідження показують, що найбільш ефективною та успішною формою освіти людей похилого віку є *Університети Третього Віку (УТВ)*, які забезпечують старшим можливість займатися широким спектром діяльностей, спілкуватися і ділитися досвідом, що сприяє якості їхнього життя у період третього віку. Університети Третього Віку швидко й успішно розвиваються у багатьох країнах світу. Загалом поширеними є дві основні моделі УТВ, визначені Р. Свінделлом та Дж. Томпсон (R. Swindell & J. Thompson):

- *Французька модель*, яка базується на принципах першого УТВ, заснованого професором П. Велла (P. Vella) в Тулузі 1973 р. Такі УТВ діють при звичайних університетах і пропонують переважно формальні курси. Зазначимо, що однією з передумов виникнення таких закладів був фактор зайнятості в університетах Франції. Оскільки учасники програм УТВ оплачували за навчання, то такі заклади були способом вирішення проблеми навчального навантаження викладачів звичайних університетів.
- *Британська модель* утворилася в Кембриджі 1981 р. на основі так званих автономних груп самопомоги, тобто лекторами чи інструкторами УТВ є самі учасники програм, часто і професори-пенсіонери. Такі університети пропонують переважно неформальні курси – від спортивних вправ до соціальної роботи з метою урізноманітнити і покращити якість життя людей третього віку. В основному вони діють завдяки фінансовій підтримці самих учасників програм [23, с. 431].

Демографічні та соціальні фактори, з якими стикнулося суспільство наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., сприяли розвитку й урізноманітненню форматів навчання в закладах освіти людей похилого віку. Так 2005 р. Ж. Левеск (J. Levesque) ідентифікував п'ять моделей університетів третього віку:

- західноєвропейська модель «Vellas», тобто французька модель, яка тісно пов'язана з класичним університетом чи є його складовою частиною;
- англосаксонська модель, британська, яка базується на автономних групах самопомоги;
- північноамериканська модель, створена на засадах функціонування французької моделі УТВ; характерним є те, що учасники долучаються до планування програм і курсів навчання;
- південноамериканська модель, заснована за принципом західноєвропейської моделі, до навчання залучаються майже усі люди похилого віку;

- китайська модель, яка охоплює різноманітні форми освіти і сфокусована на житті у спільноті, збереженні традицій, а також пропагує здоровий спосіб життя старших [4, с. 2].

Зазначимо, що у США і Канаді заклади освіти людей третього віку поширені як Інститути навчання на пенсії, які поєднують особливості організації навчання і за французькою, і за британською моделями. Кожен інститут встановлює власні правила своєї діяльності, але усі дотримуються трьох основних принципів:

- Інститут спонсорується і підтримується хост-університетом чи коледжем щоб забезпечувати академічну цілісність. Таким чином, члени інституту можуть користати з матеріальних та інтелектуальних можливостей кампусу.
- Студентів третього віку заохочують до «права власності» на Інститут для навчання на пенсії, який вони відвідують, шляхом оплати членських внесків для підтримання функціонування цього закладу.
- Членів інституту залучають до волонтерської діяльності, що сприяє розвитку почуття спільноти серед людей похилого віку [22, с. 28].

Важливо, що для людей третього віку, які через хвороби не мають можливості відвідувати освітні заклади для старших, у 2009 р. розпочали діяльність перші віртуальні університети третього віку. Це стало вагомим кроком у вирішенні проблем ізоляції та реадaptaції осіб, які раніше почувалися відкинутими суспільством.

Висновки

Отже несприятливі тенденції в демографічних процесах, зокрема стрімке старіння населення, створюють суспільству багато викликів політичного, економічного та соціального характеру. Одне з основних завдань суспільства – забезпечення соціальної адаптації та реадaptaції людей похилого віку, збереження людського потенціалу.

Часто старші люди сприймають зниження якості власного життя як природній процес, до того ж науково-технічний прогрес, глобалізаційні процеси, брак спілкування створюють їм труднощі у засвоєнні нових знань та умінь, поведінки і комунікації, активної участі в різних формах соціальної взаємодії. Людина, яка знаходиться поза суспільним і культурним життям, втрачає мотиваційну сферу, а відтак і якість життя.

Теоретичні і практичні дослідження доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. Найуспішнішою формою освіти старших є університети третього віку, які розвинулися у п'яти моделях, що дещо різняться організацією та змістом навчання, але мають головну мету своєї діяльності – сприяти збереженню активної життєвої позиції людей похилого віку.

В Україні важливо усвідомити потенціал освіти людей третього віку для соціально-економічного розвитку держави, для збереження її людського капіталу. Для цього необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн з його подальшим аналізом, адаптацією та використанням для створення концепції освіти людей похилого віку і забезпечення якості їхнього життя.

Список використаних джерел:

1. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum/pena/2012_1/Goncha/pdf
2. Дем'яненко Н. М. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / Н. Дем'яненко // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Полтава, 2011. – № 2. – С. 39–44.
3. Пирожков С. Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє / С. Пирожков // Вісник НАН України. – 2006. – № 1. – С. 59–64.
4. Сагун І. Міжнародний досвід організації навчання людей третього віку. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2012/10PTBLTV.pdf.
5. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих // Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». – 2012. – Вип. 107 (2). – С. 127–132.

6. Зых А. Непрерывное образование в контексте геронтологической теории. Развитие и главные идеи педагогики старения и старости. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lifelongeducation.ru/index.php/ru/literatura>.
7. Freedman M. Prime Time. – New York: Public Affairs/ Perseus, 1999.
8. Garvin D. Learning in Action. – Boston: Harvard Business School Press, 2000.
9. Gilleard C., Higgs P. Context of ageing: Class, cohort and community. – Cambridge, UK: Polity, 2005.
10. Global Sherpa: Internationalisation, Global Development and World Rankings from a Positive, Comparative Perspective. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://globalsherpa.org/global-development-and-world-rankings/>.
11. Groombridge B. Learning, education and later life // Adult Education. – 1982. – No. 54. P. 314–325.
12. Handbook of Aging and the Social Sciences / ed. by Binstok R. H., George L. K. – San Diego: Academic Press: 5th ed. – 2001. 514 p.
13. Hodkinson P., Ford G., Hodkinson H., Hawthorn R. Retirement as a learning process // Educational Gerontology. – 2008. – No. 34. – P. 16–184.
14. James D. Living and Learning. Exploring our Biological Roots: Frank Glendenning Memorial Lecture 2008 – AEA and David James. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.aea.org>.
15. Kerka S. Universities of the Third Age: Learning in Retirement // Trends and Issues Alert. – 1999. – No. 2. – P. 5–6.
16. Lamb R., Brady E. Participation in Lifelong Learning Institutes: What Turns Members On? // Educational Gerontology. – 2005. – No. 31. – P. 207–224.
17. Lasslett P. Das Dritte Alter. Historische Soziologie des Alterns. – Weinheim, 1995.
18. MacNeil R., Teague M. Ageing and leisure: Vitality in later life. – New Jersey: Prentice Hall, 1987.
19. Old-age dependency ratios. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economist.com>.
20. Russel H. Latter Life: a Time to Learn // Educational Gerontology. – 2008. – No. 34. – P. 206–224.
21. Sadler W. Changing life options: uncovering the reaches of the third age. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://thirdagecenter.com/Changinglifeoptions.pdf>.
22. Shinagel M. Demographics and Lifelong Learning Institutes in the 21st Century / Michael Shinagel // Continuing Higher Education Review. – 2012. – Vol. 76. – P. 20–29.
23. Swindell R. An International Prospective on the Third Age / R. Swindell, J. Thompson // Educational Gerontology. – 1995. – No.21 (5). - P. 429-447.
24. The Oxford Handbook of Retirement / ed. by Mo Wang. – New York: Oxford University Press, 2013. – 638 p.
25. Trowbridge R. H. Wisdom and Lifelong Learning in the Twenty-First Century // London Review of Education. – 2007. – Vol. 5. – No. 2. – P. 159–172.
26. Treas J. Older Americans in the 1990s and beyond // Population Bulletin. – Washington, D.C., 1995. – No. 2. – p. 124–138.
27. Wald R. Studies on Aging for the Older Adults // The LLI Review. – 2007. – Fall. – P. 99–104.
28. Weiss R., Bass S. Challenges of the third age: Meaning and purpose in later life. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2002.

Чаграк Н. И.

«Время второго роста»: возможности и перспективы образования пожилых людей в условиях демографических и социальных вызовов

Неблагоприятные тенденции в демографических процессах, в частности стремительное старение населения, создают обществу много вызовов политического, экономического и социального характера. Одна из основных задач общества - обеспечение социальной адаптации

и реадаптации пожилых людей, сохранения человеческого потенциала. Человек, который находится вне общественной и культурной жизни, теряет мотивационную сферу, а значит и качество жизни. Теоретические и практические исследования доказывают, что образование в пожилом возрасте - эффективный адаптационный механизм, способ дальнейшего развития и самореализации личности. Успешной формой образования старших можно считать университеты третьего возраста, главной целью которых является сохранение активной жизненной позиции пожилых людей. В этом контексте изучения опыта ведущих стран мира по развитию образования пожилых людей вызывает значительный интерес и может стать важным источником всестороннего осмысления и творческого использования его главных идей для формирования концепции образования людей третьего возраста в Украине .

Ключевые слова: люди пожилого возраста, третий возраст, университеты третьего возраста, геррагогика, образовательная геронтология, старение населения, социальная адаптация, демографический кризис.

Chahrak Nataliya

“Time for Second Growth”: Opportunities and Perspectives of Education of the People of the Third Age under the Conditions of Demographic and Social Challenges

Adverse trends in demographic processes, in particular the rapid aging of the population, lead to the political, economic and social issues. One of the primary goals of society is to provide social adaptation and rehabilitation of older people, preserve the human potential. A person who is out of the social and cultural life can lose the motivation sphere, and hence the quality of life. Theoretical and experimental studies show that education in later life is an effective adaptation mechanism, a way of further development and personal fulfillment. The University of the Third Age can be considered as the most successful form of education of elderly. Its main objective is to maintain an active life course of the elderly. In this context, the study of international experience of the leading countries is of considerable interest for the development of education of older people in Ukraine and could become an important source for comprehensive thinking and creative use of its major ideas for the development of the concept of education of elderly in Ukraine.

Keywords: elderly people, the third age, the third age universities, geragogics, educational gerontology, aging, social adaptation, the demographic crisis.